

Декабрь 9 – Ада-чурт маадырларының хүнү

МААДЫР ЧОНГА ЙӨРЭЭЛ

Байырлалдың төөгүзү

Ада-чурттуң маадырларының хүнүн демдеглээрин Россияга 2007 чылда эгелээн. Ам чыл санында-ла декабрь 9-та боттарыныстың маадырларынысты алдаржыдып турар бис.

2007 чылдың февраль 28-те «Россияның дайынчы алдарының болгаш төөгүлүг ай-хүннериниң дугайында» Федералдык хоойлузунуң 1-1 чүүлүгө өскерилгелер кириериниң дугайында» Россия Федерациязының №22-ФХ Федералдык хоойлузун эзугаар ол хүнү катал тургускан.

Чоғум ол байырлалдың төөгүзү узун. Ол 16-ты чүс чылда эгезин алган. Екатерина II хаанның чуртуу эргелеп-башкарып турган үезинде декабрының ол хүнүнде болган төөгүлүг болуушкун-биле холбаштыр ону тургускан. 1769 чылда ол Ыдыктыг Георгий Тиилекчиниң орденин бадылаан.

Ол чылдарда тулчушкуннарга эрескашпагай, маадырлыг болгаш дидим чорукту көргүскен дайынчыларны ол ордени-биле шаңнап турган. Ыдыктыг Георгий орденинде шыгаралдың 4 чергези бар, бирги черге эң дээди. Дөрт чергениң шуптузу-биле дөрт кижичи шаңнаткан дээрзи билдингир, оларның аразында улуг орус полководчулар М.И. Кутузов болгаш М.Б. Барклай-де-Толли кирип турар. Орденин тургусканынга алдар болдуруп, Екатерина II хаан ол орденин бодунга база тывыскаан. 1917 чылга чедир Ыдыктыг Георгийге тураскаал хүнүнде (эрги сан-биле ноябрь 26-да) Россияга Георгий шаңналдарының эдилекчилериниң байырлалы кылдыр демдеглеттинип турган.

1917 чылда Октябрь революциязы тиелзэн соонда ол байырлалды-даа, орденин-даа дүжүрүп каапкан. Шеригиниң дээди шаңгалының эрге-байдалын 2000 чылда, РФ-тиң Президентизиниң 2000 чылдың август 8-те «Ыдыктыг Георгий орденинин, шыгарал демдээниң»—Георгий крестиниң эрге-байдалының дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында» №1463 Чарлы-биле эгиткен. 2007 чылда Россияның парламентарийлери бо байырлалды эгидериниң дугайында саналды кириген.

Хоойлуңуң ол төлөвилелинин ачылдап кылкычылары Маадырлар хүнүн байырлаар чаңчылды катал эгидери дээрге чүгө маадырлыг өгбелерини сактып эзулаары эвес, бо хүнде чурттап турар Совет Эвилелиниң Маадырларын, Россия Федерациязының Маадырларын, Ыдыктыг Георгий ордениниң болгаш Алдар ордениниң эдилекчилерин алларжыдыры деп тайылбырлап турарлар. А ол ышкаш төөгүлүг чаа байырлал «Ада-чуртка эрес-шудургу болгаш кызыгаар чок бараан болурунун байдалдарын ниитилеге хевирлеп тургузарынга» деткимче болур деп санап турар.

Чаалыг шөлдерге эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруун көргүскен дайынчыларынга россияжилер чоргаарланып турарлар. Тайбың үеде-даа коргуш чок болгаш дидим чоруун көргүскен маадырларны база алгап турар бис. Өске кижиниң амы-тынын камгалаар дээш бодунуң амы-тынын артынга каапкаш, демисежип кириптер маадырлар бисте эвээш эвес. Ынчангаш тайбың үеде безин Ада-чурттуң маадырларын дайынчы алдарының дээди ордени — Георгий-биле шаңнап турар.

Ынчангаш декабрь 9-та Россияга Совет Эвилелиниң Маадырларын, Россия Федерациязының Маадырларын, Ыдыктыг Георгий ордениниң болгаш Алдар ордениниң эдилекчилерин алдаржыдыр.

Уруле Шыраповна КАНДАН, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, маадыр ие, малчын.

Тыва улустуң аас чогаалында тыва маадырлыг тоолдарда маадыр, экер-эрес кижичи дугайында чугаалаарда, муң кижиниң түрүзүн тырткан деп каан боор. Чаңгыс кижиде ол хире санныг улустуң өндүр угааны, күчү-шыдалы, омакшылы сиңигип калган дег онзагай, ылгалдыг кижичи чораан деп элдээртип, чеченчикени ол. Маадыр деп чоңунуң үнелелин алары чүден артык ховар кежик, ууттунмас алдар-хүндү болгаш канчаар-даа аажок улуг харысалга. Ынчангаш салгакчыларга маадырлыг эрес-дидим чоруу-биле, маадырлыг ажил-ижичи-биле чурттуң төөгүзүнге, чоңунуң сеткил-сагыжына балабас исти арттырган маадырларның аттарын бо хүн адап, хей-аыттың, өөрүшкүнүң, чоргааралдың болгаш өөрүп четтиришкениниң сөстери бараалгаттывыс.

Чурттуң болгаш делегей чурттарының төөгүзүнге эң-не хөй чидирилгил, каржы-дошкун демисел-биле ылгалып сурагжаан Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, Тываның эрес-дидим 9 оолдары Совет Эвилелиниң Маадыры деп атка төлөтпиг

Ооржак Чываажыкович ЛОПСАНЧАП, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, малчын.

болган. Дайын-чааның каржы-дошкун чылдары ырап бар чылдар-даа болза, терзэн чуртунуң хосталгазы дээш амы-тынын берген маадырларның аттарын чоңу утпаан: Василий Петрович Брагин, Михаил Артемьевич Бухтуев, Леонид Николаевич Ефимов,

Николай Пантелеевич Кабаҗ, Түлүш Балданович Кечил-оол, Николай Николаевич Макаренко, Александр Анатольевич Семирацкий, Николай Игнатьевич Трофимов, Хомушку Намгаевич Чүргүй-оол.

Оларның бирээзи, Тываның 208 кижичи санныг эки турачы аытгы шериг эскадронунуң командири Түлүш Балданович Кечил-оол Улуг-Хем кожунуң Хайыраканга төртүтүнген. 1943 чылдың сентябрь 1-де фронттуге аыттыныпкан. Эки турачыларның командири бодунуң дайынчыларының аразына эрес-дидим чоруктуң үлөгери бооп алдаржаан. Ровно хоорайны хостаарына көргүскен эрес-дидим чоруу дээш капитан Кечил-оол Ленин ордени-биле шаңнаткан. Биче сеткилди, томаанның аажы-чаңы-биле эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап алган эки турачы эскадронунуң капитаны Түлүш Кечил-оолду 1944 чылдың февраль 29-биле демдеглеттинген шаңгалы — Совет Эвилелиниң Маадыры деп атты, маадырның Алдын Сылдызын, 46 чыл эрткенде, оглу Владимир Кечил-оолга тывыскаан.

Хомушку Намгаевич ЧҮРГҮЙ-ООЛ, Совет Эвилелиниң Маадыры, тыва эки турачы.

Дайын-чааның чылдары ырап, талыйып бар чорза-даа, Тыва черниң орус, тыва оолдарына мөгейиг, чоргаарал Тиилелгениң мөңгө оду дег өшпөс болуп артар.

Төрзөн чуртунуң тайбың ажил-ижинге маадыр болуп, дээрелерниң дээрзи деп ат-алдарга бүргедери — аас-кежик. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп аттың эдилекчилери 19 кижиниң аттарын улуг чоргаарал-биле «Шын» солун адап тур: Петр Васильевич Астафьев, Уин-оол Андреевич Бавун-оол, Дойбан Далайянович Даваа, Калдар-оол Хертекович Данзырын, Эрестол Даржаевич Даржаа, Александр Михайлович Зайцев, Юрий Николаевич Зюзин, Семен Герасимович Иванов, Уруле Шыраповна Кандан, Григорий Михайлович Ковалев, Ооржак Чываажыкович Лопсанчап, Чола Допур-оолович Монгуш, Дажы-Намчал Чыртай-оолович Ооржак, Маады Анандыевич Парыма, Иван Петрович Сафронов, Эварист Минович Суворцев, Сарылгар Саятыевна Тамдын-оол, Александр Каранмаевич Түрген-оол, Василий Ононович Янчат.

Маадыр кижичи бурузу ажил-ижиниң, мергежилиниң тергини болур, эң-не эки көргүзүглери чедип алганын билер бис. Оларның аразында Тожунуң тос чадырынга өскөн аңчы Эрестол Даржааның ады база бар. Хам-Сыра чурттуг эрес аңчы бир

Сарыглар Саятыевна ТАМДЫН-ООЛ, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Улус өөредилгезиниң тергини.

чылда ортумаа-биле 30-40 кишти, 750-800 динчи дужаап келген. Үжен ажыг чылдар дургузунда күрүнеге чымчак алдын болур өлүк-кишти дужаап келген шыгларангай эрес аңчы Ленин ордени болгаш Күш-ажылдың Маадырының алдын медалы-биле шаңнатканы Тожунуң аңчыыр тывыжының ажилын чурттуң удуртулгазы бедин-биле үнелээнин бадыткап турар.

Чедериниң ховуларына кызыл-тастың чаагай дүжүдүн ажаап ал чораан Василий Янчат; Каа-Хем кожун 1948 чылда мал бакы өстүрер планын 154 хуу, эът садар хүлээлгезин 139 хуу, күзүн күрүне тараа садар планын 157,5 хуу кылдыр күөсеткен дээш партия райкомунуң бирги секретары Александр Михайлович Зайцев; Тываның малының баш санын 100 хойдан 162 хураганы алгаш, өстүрген Ооржак Чываажыкович Лопсанчап, Чола Допур-оолович Монгуш, 130-ден 170 чедир хураганы, Уруле Шыраповна Кандан 160 хураганы, Дажы-Намчал Чыртай-оолович Ооржактың коданынга 65 хой 3 хураганнаан, 140 хой ийтээзи, а 4 хой 4 хураган оолдааны хамыкты кайгадып магадаткаш, күш-ажылга

Эрестол Даржаевич ДАРЖАА, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, аңчы.

шылгарал дээш орден-хавыяга чедип, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп хүндүлүг атка четкенер.

Галина МАСПЫК-ООЛ белеткээн.

«ШООЧАДАН БЫЖЫГ ЭТ ЧОК, ШОВААДАН ШЫНЧЫ ЭШ ЧОК»